

ΤΥΠΟΙ ΝΕΟΛΟΓΙΣΜΩΝ ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ ΣΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ. ΡΟΥΣΙΑ

Olga Bobrova

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στο άρθρο αναλύεται η ιδιόλεκτος του συγγραφέα και ειδικά τα λεξικά μέσα (νεολογισμοί) που χρησιμοποιούνται στην περιγραφή της ρωσικής πραγματικότητας στο έργο «Ταξιδεύοντας. Ρουσία». Η λεξικολογική ανάλυση των νεολογισμών του Νίκου Καζαντζάκη στο παραπάνω έργο δείχνει πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί πέντε μοντέλα δανεισμού για να περιγράψει τη ρωσική πραγματικότητα: δανεισμός ολόκληρων συνταγμάτων, δανεισμός χωριστών λεξημάτων που έχουν ελληνικά αντίστοιχα, δανεισμός χωριστών λεξημάτων που δεν έχουν ελληνικά αντίστοιχα, μεταφραστικά δάνεια και, τέλος, χρήση ελληνικών ανάλογων.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: «Ταξιδεύοντας. Ρουσία», Νίκος Καζαντζάκης, λεξικολογία, δανεισμός λέξεων, νεολογισμοί

ABSTRACT

In the present article, Nikos Kazantzakis's idiolect is analyzed, with focus on neologisms used for the description of the Russian realia in "Journeying in Russia". The lexicological analysis reveals the following five borrowing patterns used by the author: the borrowing of whole syntagmata, the borrowing of single lexemes having Greek equivalents, the borrowing of single lexemes without Greek equivalents, semantic borrowing, the use of Greek equivalents.

KEY WORDS: "Journeying in Russia", Nikos Kazantzakis, lexicology, borrowed words, loanwords, neologisms

Ο Νίκος Καζαντζάκης είναι ένας από τους πιο διάσημους συγγραφείς και ποιητές του 20^{ου} αιώνα στην Ελλάδα. Η ποικιλότητα της εργογραφίας του και η κλίση του προς λογοτεχνικά και γλωσσικά πειράματα καθιστούν τα πεζά και τα ποιητικά του έργα σημαντικά για την ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας [Politis, 1993: 269].

Ο Νίκος Καζαντζάκης πειραματίστηκε με διάφορα είδη πεζού και ποιητικού λόγου. Αξιοσημείωτο μέρος του έργου του είναι επίσης και η σειρά ταξιδιογραφημάτων «Ταξιδεύοντας» [Politis, 1993: 279]. Οι παρατηρήσεις και τα σχόλια του, καθώς και τα άρθρα που είχαν δημοσιευτεί σε ελληνικές εφημερίδες της εποχής του, αποτέλεσαν τη βάση της σειράς η οποία συμπεριλαμβάνει τα εξής βιβλία: «Ταξιδεύοντας: Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά», «Ταξιδεύοντας: Ισπανία», «Ταξιδεύοντας: Ιαπωνία – Κίνα», «Ταξιδεύοντας: Αγγλία», «Ταξιδεύοντας: Ιταλία – Αίγυπτος – Σινά – Ιερουσαλήμ – Κύπρος – Ο Μοριάς».

Σκοπός του παρόντος άρθρου είναι να μελετηθεί και να αναλυθεί η ιδιόλεκτος του συγγραφέα και ειδικά τα λεξικά μέσα (νεολογισμοί) που χρησιμοποιούνται από αυτόν στην περιγραφή της ρωσικής πραγματικότητας.

Σε λεξικά γλωσσολογικών όρων ο νεολογισμός ορίζεται ως οποιαδήποτε νέα λέξη ή φράση που δανείστηκε ή σχηματίστηκε για να κατονομαστεί κάποιο καινούριο (άγνωστο) πράγμα ή φαινόμενο είτε να οριστικοποιηθεί μια καινούρια έννοια [Akhmanova, 1966: 253], [Brown K., Miller J., 2013: 306]. Ας σημειωθεί επίσης ότι νεολογισμός μπορεί να θεωρηθεί επίσης και η αλλαγή είτε διεύρυνση της σημασίας του ήδη υπάρχοντος λεξήματος [Sakellaridis, 2004: 254]. Οι περισσότεροι νεολογισμοί στο κείμενο του «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» σχηματίστηκαν από τον ίδιο το συγγραφέα και δεν συμπεριλήφθηκαν στο σώμα του λεξικού της νέας ελληνικής.

Τα λεξικολογικά πειράματα του Νίκου Καζαντάκη στο εν λόγω έργο είναι απολύτως δικαιολογημένα από το θέμα και το αντικείμενο περιγραφής του.

Το βιβλίο ταξιδιογραφημάτων «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» είναι μια από τις πρώτες μαρτυρίες για τη νεαρή τότε Σοβιετική Ένωση. Σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικό και ατελές, το βιβλίο αυτό ξεχωρίζει για την ειλικρίνειά του. Ο συγγραφέας έβαλε στόχο να κάνει κάτι πολύ δύσκολο, να περιγράψει κάτι που δεν έχει συμβεί ποτέ στην ιστορία της ανθρωπότητας. Για να πετύχει το στόχο του χρειάζεται μια νέα γλώσσα που να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα της κομμουνιστικής εποχής στη Ρωσία. Αυτή η ιδιόμορφη «νεογλώσσα» που συνδυάζει την χριστιανική ρητορική με την λιτότητα και το φορμαλισμό της γλώσσας του κομμουνιστικού «νέου κόσμου», είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για Ρώσο αναγνώστη αφού αναλύεται όχι αυτή καθαυτή («έξωθεν») αλλά και «από μέσα», επειδή ο αναγνώστης συνέχεια «αναγνωρίζει» στο κείμενο τα γνωστά φαινόμενα της ρωσικής ζωής της δεκαετίας του 20' του περασμένου αιώνα.

Για να απεικονίσει τη νέα ρωσική πραγματικότητα που δεν έχει αφομοιωθεί από την ελληνική γλώσσα, ο Νίκος Καζαντζάκης δημιουργεί και ένα νέο λεξιλόγιο. Μέσα από την περιγραφή των φαινομένων της ρωσικής πραγματικότητας ο Νίκος Καζαντζάκης παρουσιάζει όχι μόνο δική του άποψη για αυτά, αλλά και προτείνει έναν τρόπο ονομασίας τους που να είναι κατανοητός σε έναν φυσικό ομιλητή της ελληνικής γλώσσας.

Σημειωτέον ότι ο Νίκος Καζαντζάκης δίνει μεγάλη σημασία στην επιλογή λεξικών στοιχείων στα έργα του. Στα λογοτεχνικά κείμενα το θέμα λεξικής επιλογής έχει μεγάλη σημασία. Παρόλο που στην περίπτωση μας πρόκειται για κείμενα δημοσιογραφικού χαρακτήρα, πρέπει να σημειωθεί η πολύ επιμελής επιλογή λεξικών στοιχείων από το συγγραφέα. Η γλώσσα του «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» είναι πολύχρωμο μείγμα στοιχείων της κρητικής διαλέκτου, καθημερινής προφορικής γλώσσας, εκκλησιαστικής και κομμουνιστικής ρητορικής. Όπως και στα λογοτεχνικά κείμενα του Νίκου Καζαντζάκη, όλα τα παραπάνω στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους και δημιουργούν μια εκφραστική, απότομη, «αρσενική» και «νευρώδης» γλώσσα [Tsoranakis, 1977: 65].

Ας αναλύσουμε πιο λεπτομερώς το σχηματισμό και τη λειτουργία των δανεισμών στο έργο του Ν. Καζαντζάκη «Ταξιδεύοντας. Ρουσία».

Σε μια σειρά περιπτώσεις ο Ν. Καζαντζάκης μεταφέρει απευθείας τα λεξήματα από τη ρωσική στα ελληνικά «χωρίς να μετασχηματιστούν και να αφομοιωθούν μορφολογικά» [Fomina, 2001: 179]. Αυτός ο τρόπος δανεισμού οφείλεται κυρίως στην επιθυμία του συγγραφέα να προσδώσει στο κείμενο «ρωσική» απόχρωση αφού η λέξη ή η φράση που δανείζεται, είναι δυνατόν να μεταφραστεί πιστά από τα ρωσικά στα ελληνικά. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι τα δάνεια αυτού του τύπου αποτελούν κατά κύριο λόγο όχι λεξήματα αλλά σύντομα ονοματικά συντάγματα. Π.χ. οι ήρωες εμικρέδες νοσταλγούν την *πονεμένη μάμουτσκα Ρουσία* (πονεμένη μανούλα Ρωσία) είτε *μάμα Ρουσία* (μάννα Ρωσία). Επίσης ένας από τους ήρωες δίνει τον εξής χαρακτηρισμό στον εθνικό ποιητή της Ρωσίας Αλέξανδρο Πούσκιν: «*Έτο μπόγκ!*» («Είναι θεός!»). Όπως βλέπουμε, τα λεξήματα αυτού του τύπου δεν δανείζονται μόνο και μόνο για να συμπληρώσουν κάποιο κενό στην ελληνική γλώσσα. Εδώ ο δανεισμός οφείλεται στην ανάγκη διαφοροποίησης των σημασιών των ρωσικών λέξεων και των αντίστοιχων ελληνικών αφού διαφέρουν όσον αφορά το σύμπλεγμα υποδηλώσεών τους. Επίσης ο δανεισμός συμβάλλει στην πιο πιστή απόδοση της σημασιολογικής δομής του λεξήματος [Serebrennikov, 2010: 78].

Τα λεξήματα που δεν έχουν αφομοιωθεί από την ελληνική, χρησιμοποιούνται και σε περίπτωση έλλειψης αντίστοιχου όρου. Π.χ. περιγράφοντας το ρωσικό στρατό και το σύστημα μέσης εκπαίδευσης, ο Νίκος Καζαντζάκης αναφέρει πως οι στρατιώτες και οι μαθητές έχουν *κλουμπ* (λέσχη). Το λέξημα φαίνεται πως έχει αντίστοιχο στην ελληνική γλώσσα¹ αλλά ο συγγραφέας προτιμά να χρησιμοποιήσει στο κείμενό του το δάνειο από τη ρωσική, υπογραμμίζοντας με αυτό τον τρόπο μια σημαντική διαφορά της ελληνικής λέσχης και του ρωσικού *κλουμπ*: πρόκειται για τους ανθρώπους της νέας εποχής, για τους οποίους η μόρφωση είναι θέμα ζωτικής σημασίας και επομένως το *κλουμπ* δεν είναι μόνο χώρος αναψυχής αλλά και χώρος πολιτικής και κοινωνικής μόρφωσης. Λογικό είναι ότι αποτελεί μέρος ιερό και περιγράφεται στο κείμενο σαν ιδιόμορφος ναός του Λένιν στολισμένος με την «εικόνα» του².

Πρέπει να σημειωθεί πως αυτός ο τύπος δανεισμού είναι ο πιο χαρακτηριστικός για τον Νίκο Καζαντζάκη. Η ευρεία χρήση των δανείων που δεν έχουν αφομοιωθεί

¹ Η λέσχη ορίζεται στη νέα ελληνική ως εξής: «1. ο χώρος συζητήσεων και ψυχαγωγίας ομάδας ατόμων του ίδιου επαγγέλματος, της ίδιας κοινωνικής τάξης, παρόμοιων σχολίων και ενδιαφερόντων. 2. το σύνολο των ατόμων που συχνάζουν στο χώρο αυτό. 3. το κέντρο όπου επιτρέπεται η χαρτοπαιξία» [ΜΠ, 2002: 1004].

² «...η λέσχη είναι πολιτικό, κοινωνικό και πνευματικό φροντιστήριο, όπου ο πολίτης μορφώνεται και μαθαίνει τα δικαιώματα και τα χρέη του. Κάθε λέσχη έχει το αναγνωστήριό της και τη βιβλιοθήκη της, μπορεί να 'χει και τη μουσική της μπάντα και κάποτε μπορεί να μετατραπεί σε κινηματογράφο ή θέατρο...»

από την ελληνική γλώσσα εξηγείται μάλλον από την επιθυμία του συγγραφέα να αποδώσει το σημασιολογικό πλούτο και πολλαπλές υποδηλώσεις των ρωσικών λεξημάτων της εν λόγω περιόδου. Ας αναφέρουμε δύο παραδείγματα από το κείμενο: *ζακούτσκα* (μεζέδες) και *γκοζίσντάτ* (κρατικές εκδόσεις).

Το λέξημα *ζακούτσκα* (μεζέδες) αντιστοιχεί εν μέρει στο ελληνικό λέξημα μεζές. Η χρήση αυτού του λεξήματος στο κείμενο θα περιόριζε σημαντικά τη λίστα ειρμών και υποδηλώσεων που παραδοσιακά σχετίζονται με τη λέξη αυτή στη ρωσική γλώσσα. Στη ρωσική κουλτούρα η κατανάλωση αλκοόλ κατέχει σημαντική θέση και επιβάλλει την τήρηση πολλών παραδόσεων. Μια από αυτές είναι ο μεζές που συνοδεύει πάντα το ποτό. Η έλλειψη μεζέδων στη ρωσική παράδοση είναι σημαντική αφού οι Ρώσοι πίνουν χωρίς μεζέδες για να μνημονεύσουν το μακαρίτη. Η ελληνική λέξη μεζές υπό αυτή την έννοια είναι ουδέτερη και δεν έχει οπωσδήποτε σχέση με το αλκοόλ. Επομένως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί δάνειο από τη ρωσική για να αποδώσει τη σημασιολογική δομή του ρωσικού λεξήματος. Το ίδιο ισχύει για το λέξημα *γκοσιζντάτ*. Πρόκειται για μοναδικό κρατικό εκδοτικό οίκο της Σοβιετικής Ένωσης, επομένως το λέξημα *γκοσιζντάτ* λειτουργεί στο κείμενο ως κύριο όνομα. Το υποθετικό λέξημα *κρατικός εκδοτικός οίκος που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί στο κείμενο, δεν αποδίδει πλήρως τις υποδηλώσεις του ρωσικού λεξήματος.

Ο Νίκος Καζαντζάκης χρησιμοποιεί τα λεξήματα που δεν αφομοιώθηκαν από την ελληνική γλώσσα κυρίως για να περιγράψει τα στοιχεία της ρωσικής πραγματικότητας που δεν υπάρχουν στην ελληνική γλωσσική εικόνα του κόσμου. Π.χ. τα διοικητικά όργανα της ΕΣΣΔ της δεκαετίας του 20' αναφέρονται στο κείμενο ως *Τσέκα* (ЧК, Чрезвычайный комитет, κατά λέξη ελληνική μετάφραση *έκτακτη επιτροπή). Για να εξηγήσει περί τίνος πρόκειται, ο συγγραφέας θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει την πλήρη ονομασία τους, π.χ. *Εκτακτη Επιτροπή (για την Καταπολέμηση της Αντεπανάστασης και των Δολιοφθορών). Χρησιμοποιώντας όμως το δάνειο από τη ρωσική γλώσσα, ο συγγραφέας με αυτόν τον τρόπο περιγράφει την επιτροπή για την καταπολέμηση της αντεπανάστασης και των δολιοφθορών ως ένα καθαρά ρωσικό φαινόμενο. Εκτός αυτού η χρησιμοποίηση της λέξης *τσέκα* που στη ρωσική είναι αρκτικόλεξο, αποτελεί στο κείμενο ένα ρητορικό τρόπο αφού η συντομογραφίες και τα αρκτικόλεξα συνδέονται στη συνείδηση του αναγνώστη με το σοβιετικό καθεστώς και τη γραφειοκρατική «νεογλώσσα» του. Με παρόμοιο τρόπο δανειζεται η λέξη Γκεπεού (ГПУ) που στη ρωσική σημαίνει ειδική πολιτική επιτροπή του Υπουργείου Εσωτερικών κατά τα πρώτα χρόνια της ύπαρξης του σοβιετικού κράτους.

Ένας άλλος τρόπος δανεισμού που χρησιμοποιείται από τον Ν. Καζαντζάκη για να περιγράψει τη ρωσική πραγματικότητα είναι μεταφραστικά δάνεια. Π.χ. μεγάλη προσοχή δίνεται στο κείμενο στην προπαγανδιστική και διαφωτιστική δραστηριότητα του σοβιετικού καθεστώτος, στη διοργάνωση του συστήματος εκπαίδευσης και αγωγής καθώς και στην διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών μέσα

στη νεολαία. Σύμφωνα με το κείμενο, στο εκπαιδευτικό σύστημα της Σοβιετικής Ένωσης τα παιδιά άνω των 9 χρονών λέγονταν πιονιέρηδες. Για παιδιά από 7 έως 9 ετών που στα ρωσικά λέγονταν οκтяδpята, αντίστοιχος όρος λείπει. Επομένως ο συγγραφέας αναγκάζεται να βρει μια λέξη ή φράση που να αντιστοιχεί στο ρωσικό λέξιμα και προτείνει τον όρο *οκτωβριανά παιδιά (του Λένιν)* που στην ουσία είναι μεταφραστικό δάνειο από τη ρωσική. Η σημασία της ρίζας οκтяδp- αποδίδεται στα ελληνικά με το επίθετο *οκτωβριανός*, και το επίθημα – εнок που στη ρωσική γλώσσα σημαίνει ‘παιδί’ (π.χ. слон-енок, жереб-енок) είτε ‘πρόσωπο ή πλάσμα μικρών διαστάσεων’ (черт-енок, бес-енок), αποδίδεται στην ελληνική γλώσσα με το λέξιμα *παιδί*.

Ας δούμε και μερικά άλλα παραδείγματα. Τα παιδιά στη σοβιετική Ρωσία πηγαίνουν στον *παιδικό κήπο*. Εδώ το λέξιμα *παιδικός κήπος* είναι επίσης κατά λέξη μετάφραση του ρωσικού λεξήματος (детский сад) αφού το ίδιο το φαινόμενο εμφανίστηκε στην Ελλάδα αργότερα και ονομάστηκε *παιδικός σταθμός/νηπιαγωγείο*.

Ο τελευταίος τρόπος απόδοσης ρωσικών και σοβιετικών πραγματικοτήτων στο κείμενο «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» είναι η χρήση αντίστοιχων ελληνικών λεξημάτων. Σε αυτή την κατηγορία δανείων παρατηρούμε όμως ότι η χρήση της ελληνικής λέξης πολλές φορές περιορίζει τη σημασία του αρχικού ρωσικού λεξήματος υπογραμμίζοντας κάποια στοιχεία της σημασίας της και «σβήνοντας» τα άλλα. Π.χ. στο κεφάλαιο αφιερωμένο στη ρωσική λογοτεχνία και την ιστορία της ο συγγραφέας αναφέρει ως παράδειγμα ενός έργου της περιόδου της «Αναγέννησης» της ρωσικής λογοτεχνίας τη γνωστή κωμωδία του Φονβίζιν «Νιέντοροσλ», ο τίτλος της οποίας στην ελληνική μετάφραση αποδίδεται ως «Γαιοχτήμονας». Στην ελληνική γλώσσα αυτή η λέξη είναι υφολογικά ουδέτερο και σημαίνει πρόσωπο που διαθέτει τη νόμιμη ιδιοκτησία (συνήθ. μεγάλης) έκτασης γης [ΜΠ, 2002: 396]. Η λέξη όμως δεν αποδίδει πιστά όλες της αποχρώσεις της σημασίας που έχει η αντίστοιχη ρωσική λέξη недоросль. Ένας недоросль στη Ρωσική Αυτοκρατορία μπορούσε πραγματικά να διαθέτει πλούτη και μεγάλη έκταση γης αλλά το ποιο σημαντικό χαρακτηριστικό του στην κωμωδία του Φονβίζιν είναι το γεγονός ότι ο недоросль του, παρ' ό,τι αριστοκράτης, είναι αμόρφωτος, σκληρός, ύπουλος και αρπαχτικός. Αρχικά η λέξη недоросль στην εποχή του Φονβίζιν σήμαινε στη ρωσική γλώσσα έναν απόγονο αριστοκρατικής οικογένειας που χάρη στην κοινωνική του θέση δεν είχε ανάγκη από μόρφωση και αγωγή[□]. Είναι λογικό το ότι αυτό το φαινόμενο της ρωσικής κοινωνίας του 18^{ου} αιώνα δεν θα μπορούσε να περιγραφεί για ελληνόφωνους με μία μόνο λέξη. Έτσι ο συγγραφέας είναι αναγκασμένος να μη αποδώσει ένα σήμα του αρχικού ρωσικού λεξήματος αφού στην ελληνική γλώσσα δεν υπάρχει πλήρης αντιστοιχία.

Τα αποτελέσματα της λεξικολογικής ανάλυσης των νεολογισμών του Νίκου Καζαντζάκη στο βιβλίο του «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» δείχνουν πως ο συγγραφέας χρησιμοποιεί μερικά μοντέλα δανεισμού για να περιγράψει τη ρωσική πραγματικότητα.

Το πρώτο μοντέλο είναι δανεισμός ολόκληρων συνταγμάτων που παίζουν στο κείμενο κυρίως «διακοσμητικό» ρόλο (π.χ. *μάμουτσκα Ρουσία*).

Το δεύτερο μοντέλο είναι δανεισμός λεξημάτων χωρίς την αφομοίωσή τους από τη ρωσική γλώσσα ενώ υπάρχουν και ελληνικά αντίστοιχα (π.χ. *ζακούτσκα*). Ο στόχος του συγγραφέα σε αυτή την περίπτωση είναι να αποδώσει ολόκληρο σύμπλεγμα υποδηλώσεων που συνοδεύουν το λέξημα στη ρωσική γλώσσα και δεν μπορούν να γίνουν κατανοητές από ελληνόφωνο αναγνώστη.

Το τρίτο μοντέλο είναι δανεισμός λεξημάτων χωρίς την αφομοίωσή τους από τη ρωσική ενώ δεν υπάρχουν σημασιολογικά αντίστοιχα στην ελληνική (π.χ. *Γκε-πεού*).

Το τέταρτο μοντέλο είναι η χρήση μεταφραστικών δανείων ή περιγραφών που χρησιμοποιούνται για να αποδοθεί μια έννοια που στην ελληνική γλώσσα εκφράζεται με μία λέξη (π.χ. *οκτωβριανά παιδιά του Λένιν*).

Τέλος το πέμπτο μοντέλο περιγραφής των φαινομένων της ρωσικής ζωής στο «Ταξιδεύοντας. Ρουσία» είναι η χρήση ελληνικών ανάλογών τους (π.χ. «Γαιοχτήμονας»).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AKHMANOVA 1966 – АХМАНОВА, О.С., Словарь лингвистических терминов. М., «Советская энциклопедия», 1966.
- BROWN K., MILLER J. 2013 – BROWN, K., MILLER, J. *The Cambridge Dictionary of Linguistics*, Cambridge, 2013.
- FOMINA 2001 – FOMINA, M.I., *Sovremenny russkiy yazik. Lexicologiya*, М., Vyssh. shk., 2011.
- ΜΠ. 2002 – ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ, Γ., *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Αθήνα, Κέντρο λεξικολογίας, 2002.
- POLITIS 1993 – ΠΟΛΙΤΗΣ, Α., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1993.
- SAKELLARIDIS 2004 – ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΔΗΣ, Γ.Χ., *Σύγχρονο λεξικό όρων και θεμάτων γλωσσολογικών*, Αθήνα, Σαββάλας, 2004.
- SEREBRENNIKOV 2010 – *Rol chelovecheskogo faktora v yazyke: Yazyk i myshlenie*, М., Knizhny dom «LIBROKOM», 2010.
- TSOPANAKIS 1977 – ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, Α., «Η γλώσσα και το λεξιλόγιο του Ν. Καζαντζάκη», *Νέα Εστία* (Χριστούγεννα 1977) *Καζαντζάκης Νίκος* [Αφιέρωμα], σσ. 65-72.